

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA MATEMATIKO, NARAVOSLOVJE IN
INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE

ZAKLJUČNA NALOGA

TERAPIJA S PSOM: ŠTUDIJA PRIMERA
IN PRIMERJAVA LITERATURE

ZAKLJUČNA NALOGA

CHIARA ROTTER

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA MATEMATIKO, NARAVOSLOVJE IN
INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE

Zaključna naloga

Terapija s psom: študija primera in primerjava literature

(Dog therapy: case study and literature review and comparison)

Ime in priimek: Chiara Rotter

Študijski program: Biopsihologija

Mentor: izr. prof. dr. Anton Grad

Somentor: doc. dr. Katarina Babnik

Koper, september 2013

Rotter C. Terapija s psom: študija primera in primerjava literature

Univerza na Primorskem, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, 2013

Ključna dokumentacijska informacija

Ime in PRIIMEK: Chiara ROTTER

Naslov zaključne naloge: Terapija s psom: študija primera in primerjava literature.

Kraj: Koper

Leto: 2013

Število listov: 32

Število slik: /

Število tabel: /

Število prilog: /

Število strani prilog: /

Število referenc: 51

Mentor: izr. prof. dr. Anton Grad

Somentor: doc. dr. Katarina Babnik

UDK: /

Ključne besede: človeška navezanost na živali, terapija s pomočjo živali, terapija s pomočjo psa, terapija s pomočjo živali pri otrocih

Izvleček:

Od udomačitve volkov vse do prevzgoje dan današnjih domačih psov, je stik z živalmi in naravo pripomogel k razvoju in uspešnosti človeške rase. Pes je svetovno priznan kot človekov najboljši prijatelj in čeprav je človek v zadnjem stoletju na to pozabil, počasi prihaja spet na dan nenadomestljiva vloga, ki jo ta hišni prijatelj ima za človeka. Pes je prilagodljiv, ustrežljiv in zvest prijatelj in se je v zadnjih letih izkazal kot odličen terapevt pri zdravljenju fizičnih, psihičnih in socialnih primanjkljajev s katerimi se morajo nekateri posamezniki soočati. V študiji primera se nam ponuja edinstveni primer pozitivnega doprinosa terapije s pomočjo z živali za uporabnika, kot za vse ostale udeležence in družino. Terapije z živalmi so primeren pristop za vse vrste bolezni, kot za uporabnike vseh starosti, če jih seveda izvajamo strokovno in s spoštovanjem do uporabnika in živali. Predstavljena literatura ostaja nekoliko pristranska, saj nam predstavlja samo pozitivne učinke terapije, obenem pa ponuja veliko vprašanj o oblikovanju standardiziranih postopkov pri izvajanju terapije z živalmi.

Rotter C. Terapija s psom: študija primera in primerjava literature

Univerza na Primorskem, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, 2013

Key words documentation

Name and SURNAME: Chiara ROTTER

Title of the final project paper: Dog therapy: case study and literature review and comparison.

Place: Koper

Year: 2013

Number of pages: 32

Number of figures: /

Number of tables: /

Number of appendix: /

Number of appendix pages: /

Number of references: 51

Mentor: assoc. prof. Anton Grad, PhD

Co-Mentor: assist. prof. Katarina Babnik, PhD

UDK: /

Key words: human – animal bond, animal - assisted therapy, dog therapy, animal – assisted therapy with children

Abstract:

From the domestication of wolves to the re-education of today's domestic dogs, there is an undeniable fact that keeping in touch with animals and nature itself helped the development of the human race. The dog is the world-recognized man's best friend even though that in the last century mankind has somehow forgotten this fact, the irreplaceable role of this pet is slowly coming back. Being a flexible, complaint and loyal companion, the dog has in the recent years proved to be a great therapist in the treatment of physical, mental and social deficits that some individuals have to face. The study of this case offers a unique inview of the benefits for the user as well as for his/her family. Therapies with animals are suitable for all kinds of diseases as well as for users of all ages as long as they are carried out professionally and respectfully to the user. The presented literature remains somewhat biased, since it only represents the positive effects of the therapy, on the other hand it also offers us a lot questions concerning the creation and the need of standardised procedures in the implementation of therapy with animals.

Zahvala

Zahvaljujem se svojemu mentorju prof. dr. Antonu Gradu in somentorici dr. Katarini Babnik za razpoložljivost in skrbne napotke pri pisanju mojega dela. Zahvaljujem se tudi društvu Tačke Pomagačje in vsem udeležnim terapevtskim parom ter seveda ostalim udeležencem študije, ki so mi omogočili sodelovanje v tako posebnem projektu.

Obenem se zahvaljujem družini, prijateljem in fantu za njihovo podporo in potrpljenje v lepih in težkih trenutkih. Obenem se še zahvaljujem vsem živalim/hišnim ljubljencem, ki so me navdušili in navdihnili pri pisanju tega dela.

KAZALO

Kazalo vsebine

KAZALO.....	V
1 UVOD.....	1
1.1 Udomačitev volkov.....	1
2 ČLOVEKOVA NAVAŽANOST NA ŽIVALI.....	3
2.1 Koristi za fizično zdravje.....	4
2.2 Koristi za psihično zdravje.....	5
2.3 Socialna podpora.....	5
2.4 Zakaj živali?.....	6
3 TERAPIJA S POMOČJO ŽIVALI.....	6
3.1 Terapija s pomočjo živali.....	7
3.2 Aktivnost s pomočjo živali.....	8
3.3 Družabništvo z živali.....	8
3.4 Terapevtski par.....	8
3.4.1 Vodnik.....	8
3.4.2 Terapevtska žival.....	9
3.5 Strokovni delavec.....	9
3.6 Uporabnik	9
4 PES TERAPEVT.....	10
5 OTROCI IN TERAPIJA S POMOČJO ŽIVALI.....	10
6 TVEGANJA PRI IZVAJANJU TERAPIJE S POMOČJO ŽIVALI.....	12
7 ŠTUDIJA PRIMERA.....	12
7.1 Udeleženci.....	12

7.1.1 Uporabnik.....	12
7.1.2 Strokovni delvec.....	13
7.1.3. Terapevtska para.....	13
7.2 Pripomočki.....	14
7.3 Postopek.....	14
7.4 Zbiranje podatkov.....	16
7.5 Diskusija.....	16
8 PREDSTAVITEV DRUŠTVA "TAČKE POMAGAČKE".....	19
9 SKLEP.....	20
10 VIRI.....	22

1 UVOD

Skozi človeško zgodovino so bile živali neposredno vključene v človeško življenje z različnimi vlogami. V nekaterih kulturah so bile določene vrste živali spoštovane in čaščene (npr. mačke v Egiptu), druge pa izkoriščane v različne namene (živina, obramba, poljedelstvo, lov, itd) (Walsh, 2009). Med prvimi živalmi, ki so s človekom vzpostavile stik in se posledično udomačile so bili volkovi (Stafford, 2007).

1.1 Udomačitev volkov

Udomačitev izvira iz latinskega izraza "domus", ki pomeni dom in se nanaša na dejstvo, da so ljudje prinašali živali v neposredno bližino njihovih domovanj. Ko je stik med človekom in živaljo vzpostavljen, imata oba določena pričakovanja o obnašanju drug do drugega. Z rednim ponavljanjem tovrstnih srečanj posameznik in žival dojameta kakšne reakcije lahko drug od drugega pričakujeta. Ponavljanje, zaporedje druženj in kvaliteta izpostavljenе interakcije, definira odnos med udeleženci (Grandgeorge, Hausberger, 2011). Čeprav udomačitev psa ni še popolnoma pojasnjen pojav, obstajata dve glavni teoriji o tem, kako naj bi prvotno volk vzpostavil stik s človekom in se posledično udomačil. Prva teorija zagovarja prihod volkov k človeškim bivališčem. Tako naj bi se določene populacije mlajših generacij volkov nehote in nezavedno pripravljale na udomačitev preko izkopavanja v bližini človeških naselbin v iskanju ostankov hrane. Postopno približevanje volkov človeški skupnosti je s časom vodilo k zmanjševanju sicer opravičeni bojazni s strani ljudi. Posamezniki tropa, ki so "lovili" v bližini človeka, so si lahko tako zagotovili boljšo zalogo hrane in posledično večjo reproduktivno uspešnost; obenem pa so privajali sebe in nadaljnje generacije na stik s človekom. Druga teorija zagovarja vodilno vlogo človeka, saj pravi, da je človek prvi pristopil do volka, ukrotil mladiče in jih nato udomačil (Stafford, 2007; Price, 2002).

Nejasno in težko je določiti tudi kdaj je do udomačitve prišlo. Večina avtorjev omenja časovnice udomačitve pred približno 10.000 - 15.000 leti (Boyoko, 2011; Price, 2002; Walsh 2009). Faktorji - kot na primer povečanje lova, širjenje človeškega habitata so pripomogli k izolaciji divjih volkov, medtem ko je pojav smetišč v vaseh spodbudil prihod onih volkov, ki so s človekom vzpostavili višjo stopnjo zaupanja. Tovrstni dejavniki so pripomogli k nastanku današnjega psa (Boyoko, 2011). Življenje v sožitju s človekom je udomačenim volkom nudilo veliko koristi (hrana, zaščita pred drugimi plenilci, itd.) in so se zaradi tega psi hitro razpršili po svetu. Od določenega trenutka dalje so ljudje pričeli uporabljati pse kot čuvaje, iskalce

hrane ali zgolj za družbo. Življenje v sožitju s psom je pripomoglo k izboljšanju človekovega življenja in obstajajo teorije ki postavljajo njihov izvor v obdobje tik pred nastankom kmetijstva in jih celo definirajo kot vrsto katalizatorja za razvoj kmetijstva in živinoreje (Boyoko, 2011; Stafford, 2007).

Ker so volkovi in iz njih izvirajoči psi socialne živali in živijo v tropih, so toliko bolj primerni za druženje z ljudmi in predanost, ki jo kažejo do lastnika lahko primerjamo s tesno povezavo med materjo in otrokom pri človeku ali socialno viskoko razvitimi opicami, npr. šimpanzom, kar kaže na visoko stopnjo možnosti navezovanja tesnih stikov. Zmožnost vzpostavljanja tesnih stikov z ljudmi je omogočila, da se je divja plat pri volku preoblikovala in omogočila človeku vzgojo tovrstnih živali (Stafford, 2007). Lahko trdimo, da je značaj današnjih psov rezultat tako biološkega kakor tudi kulturnega procesa. Biološki proces zajema prilagajanje na življenje v sožitju z ljudmi in zmožnost preživetja in parjenja v človeški bližini. Kulturni del se nanaša na selektivno izbiranje s strani človeka tistih posameznikov znotraj tropa, ki so primernejši za izvajanje določenih opravil ali so lepšega, atraktivnejšega videza (Grandgeorge, Hausberger, 2011; Russel, 2002; Stafford, 2007). Oba aspekta potrjujeta dejstvo, da so psi izjemno dovzetni in imajo predispozicijo za zaznavanje človeških namigov (Stafford, 2007) ali celo zmožnosti t.i. branja človeških misli (Boyoko, 2011; Walsh, 2009).

Danes pse uporabljamo v različne namene. Prva mesta, ki jih zaseda so seveda prijateljevanje in druženje toda pes se je odlično izkazal tudi v drugih namenih oziroma panogah, kot so na primer vodenje slabovidnih oseb, soizvajanje različnih aktivnostih v različnih ustanovah kot so bolnišnice, domovi upokojencev, šole in zapori in kot izvajalec terapij z osebami s posebnimi potrebami (npr. otroci z avtizmom) (Altschiller, 2011; Komel, 2013; Marinšek, 2012; Wells, 2007).

V ta namen sem pregledala dostopno literaturo o tematiki terapije s pomočjo živali ter se udeležila in zabeležila potek terapije s psom pri 7 letnemu dečku. Cilj naloge je bil opredeliti ali je terapija s psom uspešna in ali se rezultati skladajo s doseženimi cilji, ki jih večina literature predstavlja. Terapija s pomočjo živali je zelo posebna oblika terapije, ki zahteva veliko znanja in pripravljenosti iz strani vseh udeležencev. Največja pomanjkljivost do danes opravljenih študij je pomanjkanje metodološkega pristopa. Ne glede nato se je terapija z živalmi v našem primeru izkazala kot izvrstno dodatno orodje pri zdravljenju in rehabilitaciji uporabnikov in pri vzpostavljanju kakovostnih odnosov med vsemi člani družine.

2 ČLOVEKOVA NAVEZNOST NA ŽIVALI

Obstaja več različnih teorij o tem zakaj in kako naj bi človek razvil in ohranjal navezanost na živali. Med temi lahko omenimo biofiletsko teorijo (biophilia theory), ki zagovarja možnost, da naj bi se možgani zaradi neprestane prisotnosti živali v neposredni človeški bližini skozi človeško evolucijo na to prilagodil, zato naj bi človek razvil predispozicijo usmeritve pozornosti do živali. Zaradi biološke ljubezni do narave in živali naj bi posledično človek skozi tisočletja iskal in ohranjal stik z njimi (Beck, Katcher, 2003; Herzog 2011). Čeprav ima človek vlogo lastnika ali gospodarja v razmerju z živalmi s katerimi si deli bivalno okolje in njun odnos temelji predvsem na izkoriščanju sposobnosti, ki jih žival nudi, ne moremo zanikati dejstva, da je človek vedno poskušal z njimi ustrezno ravnati ter jim zagotoviti dobro življenjsko okolje in počutje. Trend nespoštovanja in slabega ravnanja z živalmi je nekako nastal šele v 20. stoletju, po izjavah behaviorističnih psihologov (npr. Watson, Skinner), ki so trdili, da so živali inferiorna bitja ter niso zmožna kompleksnega razmišljanja in čustvovanja. Zaradi takega napačnega razmišljanja se še danes upravičeno izvajajo krutosti in zločini do njih, kot so eksperimentiranje, bivanje v neprimernih pogojih, zlorabe, itd. Na srečo se danes tako razmišljanje spreminja in živalski ljubitelji in mediji, ki vedno pogosteje poročajo o kompleksnih čustveno - kognitivnih zmožnostih hišnih ljubljencev. Obstaja obilo študij, ki podpirajo dejstvo, da je veliko število različnih vrst živali inteligentnih in čutečih, zmožnih kognitivne, čustvene in socialne inteligence (Odendaal, 2000; Walsh, 2009). Kot primer lahko navedemo tesno čustveno navezanost, ki jo lahko opazimo med sloni ali empatični odnos, ki ga kažejo šimpanzi ali babuini. Poleg tega lahko omenimo tudi zapletene komunikacijske vzorce pri delfinih, kitih ali volkovih, katere skušamo v zadnjih letih dekodirati in razumeti (Walsh, 2009).

V današnji družbi živali zavzemajo vedno pomembnejšo vlogo v človekovem življenju. Njihovo blagostanje postaja lastnikom vedno bolj pomembno. Poleg tega je na tržišču prisotnih vedno več pripomočkov in igrač, s katerimi lastniki zagotavljajo lastni živali ne samo za fizično, ampak tudi za psihično dobrobit hišnega ljubljencev (Walsh, 2009). Posledično prisotnost hišnega ljubljencev vpliva na vse člane družine ali skupnosti vse do te meje, da nekateri poročajo o lastni živali kot o članu družine (Holley, Kodeine, Risley – Curtiss, 2011). Različne študije dokazujejo, da posedovanje hišnega ljubljencev lahko pozitivno vpliva na različna področja človekovega življenja in zdravja (Holley, Kodeine, Risley – Curtiss, 2011; Halm, 2008; PAWSitive Interaction, 2002; Walsh, 2009; Wells, 2007).

2.1 Koristi za fizično zdravje

Opravljenih je bilo veliko študij o koristnem vplivu, ki ga ima prisotnost živali za človekovo fizično zdravje. V različnih študijah se je izkazalo, da naj bi lastniki hišnih ljubljencev imeli boljše zdravstveno stanje in v določenih primerih tudi hitrejši okrevanje iz bolniškega stanja. Prisotnost živali naj bi koristila tudi preventivno in zaščitila človeško telo pred manjšimi zdravstvenimi obolenji kot so glavobol, prehlad, vročina, slabost itd. (Wells, 2007; Halm, 2008). Lastniki živali naj bi izkazali boljše fizične sposobnosti, boljše naj bi spali ter bi se z večjim veseljem udeleževali v športne aktivnosti (PAWSitive Interaction, 2002; Herzog, 2011). Posledično sožitje z živalmi vpliva tudi na izboljšanje avtonomnih funkcij (Wells, 2007) in celotnega imunskega sistema (PAWSitive Interaction, 2002; Walsh, 2009). Dokazano je, da božanje psa ali mačke, posredno opazovanje akvarija in celo pestovanje boa kače lahko zmanjša krvni pritisk in nivo občutenega stresa (Herzog, 2011). Pozitiven vpliv živali lahko opazimo ne samo pri lastnikih ampak med potekom zdravljenja določenih bolnikov. Mnogo študij je obravnavalo ali se pri kardiovaskularnih bolnikih opazijo razlike pri okrevanju na podlagi tega ali so bili lastniki domače živali ali ne. Rezultati so pokazali, da je leto dni po posegu verjetnost preživetja veliko večja pri lastnikih kot pri ne-lastnikih (Cole, Gawlinski, Kotlerman, Steers, 2007; Halm, 2008). Druge študije so pokazale da imajo lastniki psov očitno znižan krvni pritisk (Beck, Katcher, 2003), znižan nivo trigliceridov in holesterola. Skratka zmanjšanje faktorjev, ki lahko predstavljajo tveganje za pojav srčne kapi (Beck, Katcher, 2003; Walsh, 2009; Wells, 2007). Bolniki z rakavimi obolenji in tisti, ki trpijo za AIDSom naj bi ob prisotnosti živali zmanjšali nivoje stresa in se lažje soočali z bolečino in potekom bolezni (Holley, Kodeine, Risley – Curtiss, 2011; Walsh, 2009). Bolniki z demenco naj bi kazali večjo sproščenost in več volje do sodelovanja in opravljanja vsakdanjih opravil, zmanjšano agitiranost in povečano željo za socializacijo (Walsh, 2009). Bolniki z Alzheimerjevo demenco so ob napredku bolezni lahko zelo problematični, nezaupljivi in nesodelujoči. Raziskave so pokazale, da tovrstni bolniki že samo ob opazovanju akvarija v prostoru kažejo boljše razpoloženje, sodelovanje ter ne zavračajo oskrbe (PAWSitive Interaction, 2002)

Kot preventivni ukrep za ohranjanje dobrega zdravstvenega stanja človeka je omembe vreden trend, ki se zadnja leta vedno več širi. Živali z njihovimi posebnimi lastnostmi lahko posredno in neposredno vplivajo na človeško dobrobit. Med temi lastnosti lahko omenimo izjemne vohalne sposobnosti. V ta namen se lahko psa izuči, da zazna bolezen, in več študij je pokazalo, da lahko psi z vonjem predvidijo obolenja, kot so nastanek raka, epileptični napad, hipoglikemijo pri sladkornih bolnikih (Wells, 2007; Marinšek, 2012).

2.2 Koristi za psihično zdravje

Lastniki hišnih ljubljencev imajo višjo samopodobo, pozitivno razpoloženje, so ambicioznejši, imajo večje življenjsko zadovoljstvo in zmanjšan nivo osamljenosti (Herzog, 2011). Obenem poročajo, da občutijo večje veselje in zadovoljstvo, večjo sproščenost, boljšo motivacijo in notranji mir ter manjše zaznavanje bolečine in stresa (Halm, 2008). Posamezniki vključeni v rehabilitacijske ustanove so poročali, da se ob prisotnosti živali počutijo manj osamljeni in kažejo manj znakov depresije. Pozitiven vpliv živali lahko opazimo tudi pri bolnikih z duševnimi motnjami kot so shizofrenija, depresija, motnje pozornosti in anksioznost. Bolniki s shizofrenijo kažejo zmanjšano apatijo, večjo motivacijo in boljšo kakovost življenja. Ob prisotnosti živali je tudi sprejetost iz strani družbe nekako zagotovljena, kar je seveda koristno za bolnika, saj se zmanjšuje stigma do bolezni (Walsh, 2009). Bolnikom s shizofrenijo je na ta način lažje vzpostaviti in ohraniti stik tako z živaljo kakor z drugimi posamezniki (Walsh, 2009). S pomočjo psov posamezniki s anksioznimi motnjami lahko učinkovito znižajo nivo anksioznosti, se lažje soočajo s stresnimi situacijami in se posledično počutijo manj osamljene in depresivne. Živali z njihovimi pozdravnimi rituali, naravnim izkazovanjem afekta in brezpogojno predanostjo lahko v posameznikih spodbujajo občutke vrednosti in samozvesti. Na ta način se posameznik počuti neodvisnega in usposobljenega (Wells, 2007). Posamezniki z razpoloženjskimi in celo psihotičnimi motnjami, ki večkrat kažejo znake prestrašenosti, zbežanosti, anksioznosti in depresije so ob prisotnosti živali bolj sproščeni in manj anksiozni (PAWSitive Interaction, 2002). Otroci z motnjami pozornosti v sodelovanju s psom lahko najdejo energičnega prijatelja na katerega se lahko obenem nanašajo in osredotočajo. Obenem mu lahko takšna vrsta igre nudi duševno zavetje kot podporo (PAWSitive Interaction, 2002). Starejši ljudje, predvsem tisti, ki živijo v domovih za ostarele ali hospicijih poročajo, da se pri obisku ali ukvarjanju z živalmi počutijo manj osamljeno ter so manj depresivni (Holley, Kodeine, Risley – Curtiss, 2011).

2.3 Socialna podpora

Lastništvo živali spodbuja komunikacijo med otroci in med odraslimi posamezniki, tudi tistimi, ki se med seboj ne poznajo. Živali delajo družbo posameznikom, ki preživijo veliko časa doma in zagotavljajo stik z zunanjim svetom (sprehodi, nabava hrane, veterinarski pregledi) (Halm, 2008). Neredki imajo zmotno prepričanje, da je tesna navezanost na lastnega hišnega ljubljencev znak neke motnje ali socialne nesposobnosti, toda različne raziskave so pokazale, da lastniki živali izražajo večjo stopnjo empatičnosti, zmožnosti vzpostavljanja

stikov, ljubezni ter usmiljenja (Walsh, 2009). Imetniki hišnih ljubljencev lažje vzpostavljajo stik z znanci ali neznanci preko posebnosti svojih živali, saj si delijo nasvete o oskrbi ali vzgoji, zaradi tega živali veljajo kot "socialno mazivo" (Wells, 2007). Lastništvo živali lahko ohrani občutek pripadnosti in kulture. Ob tem omenimo nemškega državljanu turškega rodu, ki je ohranjal stik z lastno kulturo tako, da je skrbel za jato golobov, tako kot so to stoletja pred njim počeli anatolski sultani vse dokler tovrstna vzreja ni postala globoko vkoreninjena tradicija določenih turških pokrajin (Holley, Kodeine, Risley – Curtiss, 2011). Imetje hišnega ljubljencev lahko izboljša odnose s sosedi in ustvari v soseski občutek sigurnosti in zaščite (Walsh, 2009).

2.4 Zakaj živali?

Lahko se vprašamo, zakaj nam prav stik in interakcija z živalmi lahko nudi toliko prednosti. Z navezanostjo, ki jo čutimo do živali imamo neprestano vir čustvene zaščite, saj nam domača žival brezpogojno vrača ljubezen, ob tem pa je stabilna in nekritična do človeških težav ali nesporazumov (Walsh, 2009). Teorija socialne podpore primerja odnos z živalmi in z ostalimi ključnimi človeškimi odnosi kot so sobivanje, družina, zveza s partnerjem in prijatelji. So neke vrste socialne podpore na katere lahko vedno računamo, saj se jih večina smatra kot del družine (Beck, Katcher, 2003). Živali nam popestrijo življenje, saj nam dajo možnost uživanja trenutka, ustvarijo stabilne veze in so v oporo skozi vse življenjske spremembe (Walsh, 2009). Vključeni so v družinsko dogajanje ter lahko povečajo občutke pripadnosti in ojačijo družinske in prijateljske odnose (Walsh, 2009).

3 TERAPIJA S POMOČJO ŽIVALI

Med najstarejšimi zapisi, ki beležijo terapijo s pomočjo živali lahko omenimo, da so že v 9. stoletju v Belgiji uporabljali živali pri zdravljenju hendikapiranih bolnikov. Leta 1790 so v Angliji uporabljali kokoši v terapijah pri duševnih bolnikih za učenje samokontrole. V 19. stoletju so konje in druge živali uporabljali pri terapijah s pacienti z epilepsijo. V 20. stoletju so živali uporabljali za zdravljenje bolnikov II. svetovne vojne. Medtem je nastajalo veliko literature o prednostih, ki jih ima druženje z živali na bolnike pri soočanju z boleznijo in med rehabilitacijo (Biley, Brodie, 1999; Morrison, 2007).

Terapija s pomočjo živali je interdisciplinarni pristop, ki s pomočjo živali poskuša razrešiti določene človeške težave z vključevanjem živali v terapijo posameznikov ali v skupino v terapevtske namene (Biley, Brodie, 1999). V terapijo lahko vključimo različne živali. Med najbolj uporabljnimi lahko naštejemo pse, mačke, konje, ptice, delfine, kuščarje, zajce, itd. Pomembno je, da so tako živali kot sicer udeleženci na to primerno pripravljeni. Več raziskav je pokazalo, da že 10-15 min terapije lahko izboljša fizično kot psihološko stanje (Dimitrijević, 2009; Kovačič, 2008; Owen 2008). Terapija z živalmi je pokazala pozitivne učinke pri zmanjševanju anksioznosti psihotičnih bolnikov, zmanjšano depresivnost pri depresivnih bolnikih, izboljšano koncentracijo pri hiperaktivnih in avtističnih otrocih, večjo strpnost in manj agresije pri bolnikih z Alzheimerjevo demenco ter občutje dobre volje, sprostitve in povečano komunikativnost pri bolnikih z disociativnimi motnjami in shizofrenijo (Dimitrijević, 2009). Zaradi vseh teh blagodejnih učinkov so lahko pri bolnikih zmanjšali odmerek psihofarmakov (Dimitrijević, 2009; Eng, Kassity – Krich, Sobo, 2006).

Izvajanje tovrstne terapije pa ni samo zgolj druženje z živalmi. Tudi ni vsak posameznik pripravljen ali vsaka žival primerna za izvajanje tovrstnih terapij. Pri pregledu literature lahko nastane problem, saj ni jasne definicije o terapiji s pomočjo živali. Tako je zaradi nepoenotnih standardov skozi leta nastajalo veliko literature, ki si med seboj ni skladna. V pregledu literature je LaJoie (LaJoie, 2003 v Kruger, Serpell, 2006) zbrala 20 različnih definicij za terapijo z živalmi in celo 12 različnih izrazov za isti pojav (terapija z živalmi, psihoterapija z živalmi, terapija s pomočjo živali, terapija s hišnimi ljubljenci itd). Zaradi tega je bistvenega pomena jasno definirati, kaj terapija z živalmi je in na katere podtipse se deli. Večina avtorjev deli srečanja z živalmi na terapijo s pomočjo živali oz. "animal – assisted therapy (AAT)" in aktivnost pomočjo živali oz. "animal - assisted activities (AAA)" (Hobič, Stošicki, 2011; Kruger, Serpell, 2006; Morrison, 2007; Ogrin Jurjevič, 2010; Terčon, 2010; Walsh, 2009; Zupanc, 2011).

3.1 Terapija s pomočjo živali

Terapijo s pomočjo živali definiramo kot ciljno usmerjeno dejavnost, kjer je žival, ki izpolnjuje določene pogoje, vključena v terapevtski proces. Terapijo vodi usposobljen strokovni delavec v okviru svoje stroke (npr. fizioterapevt, socialni delavec, psiholog, itd) in usposobljen terapevt za vodenje psa. Program je popolnoma prilagojen uporabniku, napredki pa se sproti beležijo. Delovni program je predhodno definiran in se ga je potrebno natančno

držati, da dosežemo zastavljene cilje. Ob zaključeni terapiji se celoten postopek evalvira (Hobič, Stošicki, 2011; Ilič, 2013; Ogrin Jurjevič, 2009b; Morrison, 2007).

3.2 Aktivnost s pomočjo živali

Pri aktivnosti s pomočjo živali gre zgolj za družabništvo, igre. Srečanja lahko izvajamo posamezno ali v skupinah z enim ali več terapevtskimi pari. Glavna razlika pa je ta, da tovrstna terapija nima zastavljenega cilja in prisotnost strokovnega delavca ni nujna. Srečanja temeljijo predvsem na motivaciji, izobraževanju, rekreaciji itd. (Grajfoner, 2012; Ilič, 2013; Ogrin Jurjevič, 2009a; Serpell, Kruger, 2006; Terčon, 2010).

3.3 Družabništvo z živali

V primerih, ko pes ne izvaja posebnih aktivnosti, ampak prihaja zgolj v sklopu obiska na dom ali ustanovo oz. gre za spontane obiske, ki nimajo določenega cilja, in uporabniku druženje služi zgolj kot popestritev in sprostitve. V veliki količini primerov je pomotoma tudi tovrstno druženje obravnavano kot terapija (Grajfoner, 2012; Hobič, Stošicki, 2011; Ogrin Jurjevič, 2010).

3.4 Terapevtski par

3.4.1 Vodnik

Vloga vodnika pred terapijo je sodelovanje s strokovno osebo. Pojasniti mora zmožnostih psa in možne termine za izvajanje. Priprava psa vključuje fizično (ustrezno naučene vaje, čistoča, sprehod za izločanje itd.) kot zdravstveno oskrbo (veterinarski pregledi) in pripravo vodnika, kajti le sproščenega vodnika, ki se dobro počuti, bo žival ugodno zaznala in se tudi umirjeno vedla (Hobič, Stošicki, 2011; Ilič, 2013; Ogrin Jurjevič, 2010). Med izvajanjem terapije mora vodnik žival voditi tako, da usklajeno izvajata vaje in psu po potrebi ponudi pomoč. Obenem je njegova dolžnost opazovati hkrati strokovnega delavca in uporabnika ter slediti predvidenemu planu oz. ga po potrebi spremeniti. Med izvajanjem terapije mora vodnik psa neprestano varovati pred možnimi neprijetnimi incidenti ali poškodbami (če mu kdo stopi na rep, ali bi se lahko zataknil v voziček ali posteljo itd.) ter ga motivirati in spodbujati, saj je

izredno pomembno, da pes pozitivno zazna celotno izkušnjo. Po končani terapiji vodnik poskrbi za higieno in sprostitev psa, ter natančno zabeleži učinek terapije v sodelovanju s strokovno osebo (Ilič, 2013).

3.4.2 Terapevtska žival

Za terapijo ni primerna vsaka žival! Kakor smo si ljudje različni, so si v isti meri tudi živali različne. Še z najbolje vzgojenimi živalmi ni rečeno, da bodo primerne za terapijo. Vrsta, spol in velikost niso pomembni, pomemben je značaj živali. Žival mora biti stabilna, vodljiva, umirjena in sposobna daljše koncentracije. Navajena mora biti na ljudi, znance kot neznance, na gneče, sumljive gibe in se odzivati neagresivno. Biti mora navajena na medicinske pripomočke (invalidski vozički, bergle itd.) in medicinske prostore (vonj sob in bolnikov) ter sproščeno izvajati vaje tudi na stolu ali postelji. Žival mora biti skozi celoten čas trajanja terapije na razpolago uporabniku ter se njemu prilagoditi tudi, če pride do nepričakovanih ali celo nevarnih gibov. Kljub vsemu moramo žival spoštovati in je ne smemo siliti k izvedbi terapije, če opazimo, da ji je pri tem neprijetno (Ilič, 2013).

3.5 Strokovni delavec

Strokovni delavec mora dobro poznati ne samo bolezen, ampak tudi bolnika, njegove želje in zmožnosti. Pred terapijo mora opredeliti uporabnikovo težavo oz. njegovo stanje in nato primerno zastaviti cilje, da bo terapija učinkovita. V sodelovanju z uporabnikom in vodnikom se nato dogovori o predvidenem delovnem načrtu in poteku terapije. Med terapijo opazuje, komunicira in vodi uporabnika ter po potrebi spremeni ali prilagodi vaje. Po zaključku terapije sledi opredelitev ter strokovno ovrednotenje terapevtskega dela (Ilič, 2013).

3.6 Uporabnik

Kateri koli bolnik, ki pri sebi čuti, da bi ji stik z živaljo koristil in pozitivno izboljšal kvaliteto lahko prosi za sodelovanje v terapiji z živalmi. Seveda je strokovni delavec tisti, ki najbolje pozna zdravstveno stanje bolnika ter oceni, ali je primeren za vključitev v tako vrsto dejavnosti. Lahko pa uporabnike delimo na štiri kategorije in sicer: a) ljudje s težavami psihičnega značaja, b) ljudje s telesnimi težavami zaradi poškodb, c) ljudje s telesnimi

težavami zaradi bolezni in d) ljudje s težavami socialnega značaja. Uporabnika moramo upoštevati kot aktivnega člana teama, saj bo ta samo na ta način lahko zadovoljeval svoje potrebe in izpolnjeval pričakovanja glede terapije (Hobič, Stošicki, 2011)

4 PES TERAPEVT

Obilo študij je bilo opravljenih o pozitivnih učinkih, ki jih ima stik z živalmi s človekom. V takih interakcijah je žival terapevtka zaradi njegove socialne narave v večini primerov pes (Dimitrijević, 2009; Grajfoner, 2012; Ilič, 2013, Wells 2007). Kakor že omenjeno je dolžnost vodnika skrbeti za fizično in psihično blagostanje psa terapevta (Ilič, 2013). Zelo malo študij je bilo narejenih o tem, kako pes doživlja tako vrsto dela. V ta namen sta Haubenhofner in Kirchengast (2006) opravila študijo z namenom določiti, kakšne so reakcije pri psih med izvajanjem aktivnosti in terapijo z ljudmi. V sklopu študije so terapevti zbirali pasjo slino v treh različnih situacijah in sicer v dnevih brez terapije, med terapijo in po izvedeni terapiji. V študiji so s pomočjo encimskega imunskega testa izmerili koncentracije hormona kortizol v pasji slini. Tako kot pri ljudeh je tudi pri psih kortizol odličen indikator visokega ali kroničnega vzburljenja in stresa. Rezultati so pokazali, da so bili nivoji kortizola višji v dnevih, ko so psi opravljali terapijo kot v dnevih počitka. Zaključimo lahko, da so dolžina in število obiskov fizično vzburljajoči za psa. Ostaja pa nerazrešeno vprašanje ali v teh primerih gre za pozitiven ali negativen stres.

5 OTROCI IN TERAPIJA S POMOČJO ŽIVALI

Terapija s pomočjo živali z njenimi zdravilnimi učinki pozitivno vpliva na širok spekter bolezni ter je primerna za uporabnike vseh starostnih obdobj. Populacija, ki je lahko zelo ranljiva in jim je lahko tovrstna terapija toliko bolj v pomoč so otroci. Med prvimi študijami ki so pokazale, da lahko interakcija z živaljo izboljša potek terapije lahko poročamo prednosti, ki jih je Levinson (1969) opazil pri svojih bolnikih. Med terapijo je bil njegov pes Jingles prisoten. Otroci so med terapijo bili bolj sproščeni in bolj odprti za pogovor in sodelovanje (Levinson, 1969 v Friesen, 2010).

Med soočanjem z boleznijo in predvsem v situacijah ko je potrebna hospitalizacija je lahko tovrstna izkušnja za otroke vir večjega stresa (Kaminsky, Pellino, Wish, 2002). Za otroke kot za starše lahko tovrstne izkušnje predstavljajo bolečino, nemoč, strah (Braun, Narvenson,

Stangler, Pettingell, 2009). Živali so pomemben del otrokovega življenja v fizičnem (hišni ljubljenci) kot abstraktnem smislu (igračice, pravljice, risanke) in z njimi spontano navežejo stike saj jih upoštevajo kot sovrstnike (Walsh, 2009). Študije so pokazale, da stik z živaljo lahko pri otrocih ima sproščujoče učinke, zmanjša se krvni pritisk in srčni utrip, manj so anksiozni in pod stresom (Astorino, Bomboy, Jalongo, 2004; Freisen, 2010). Obenem se lažje soočajo z boleznijo in lažje prenašajo bolečino, kar tudi vpliva na zmanjšan vnos farmakoloških zdravil (Braun idr., 2009). Otroci izkoristijo žival kot izgovor za pogovor (Chandler, 2001) in obenem se hitreje sprostijo in se lažje pogovarjajo ter so motivirani pri opisovanju osebnih kot fizičnih težavah, o čustvenih stanjih in dobrih ali slabih izkušnjah (Chandler, 2001; Melson, 2003). Ko je med terapijo prisotna žival se ustvari okolje, ki je za otroka varno. Posledično več zaupa terapevtu ter se lahko z njim lažje pogovarja o čustvih in težavah. (Chandler, 2001; King, 2007; Parish – Plass, 2013). Pogovor z živaljo otrokom zagotovi stalnega prijatelja, ki sprejema informacije nekritično (Bensel, 1987; Melson, 1995). Otroci so bolj stabilni in sproščeni, nagnjeni h komunikaciji kar izboljša tudi njihovo samozavest (Astorino idr., 2004; Chandler, 2001; Freisen, 2010; Lawrence, Muldon, Williams, 2010). Prisotnost živali je bistvenega pomena za otroka v obdobju odraščanja. Otroku nudijo ne samo socialno podporo v obliki dobrega prijatelja in zaupnika, ampak možnost perceptualnega in kognitivnega razvoja saj se soočajo z živim bitjem, ki pa je po obliki in obnašanju različen od drugih ljudi (Melson, 2003). Istočasno jim lahko odnos z živaljo nudi možnost obvladovanja okolja, ko za njega skrbijo in se na ta način počutijo sposobne in neodvisne (Kaminsky idr., 2002; Melson, 1995, 2003).

Poleg interpretacij fizičnih, kognitivnih in emocionalnih dražljajev, ki jih interakcija z živalmi nudi in so pomembne za možgansko plastičnost (Grandgeorge, Hausberger, 2011), je pri otrocih z razvojnimi težavami, ki trpijo za socialno odtegnjenostjo in ne kažejo zanimanja za socialno okolje, toliko bolj ključnega pomena druženje z živaljo saj olajša primankljaj primernih socialnih sposobnosti. Na ta način se žival uporablja kot tranzicijski objekt, preko katerega navežejo prvi stik in ga nato razširijo na ljudi (Farnum, Martin, 2002; Parish – Plass, 2013).

Istočasno je pri izvajanju terapije temeljnega pomena tako fizična kot zdravstvena zaščita za živali (veterinarski pregledi, primerno usposabljanje) in otroke (zaščita pred alergijami, vzgoja odnosa do živali) (Astorino idr., 2004; Freisen 2010).

6 TVEGANJA PRI IZVAJANJU TERAPIJE S POMOČJO ŽIVALI

Pri izvajanju terapije s pomočjo živali lahko naletimo na številne nevšečnosti, če terapijo izvajamo nepravilno. Bistvenega pomena je, da se vsi udeleženci primerno pripravijo na izvajanje terapije (Ilič, 2013; Aureden, Bialachowski, Benoit, Castrodale, Christensen, Golab, Gumley, Lefebvre, Lou-Card, Peregrine, Robinson, Van Horne, Weese, 2008). Uporabnik je tisti, ki je v največji nevarnosti saj zaradi zdravstvenih težav (slabši imunski sistem) se zaradi stika z živaljo mora soočati s težavami kot so na primer alergične reakcije (DiSalvo, Haiduven, Hench, Johnson, Reyes, Shaw, Stevens, 2005). Obenem lahko obstaja velika verjetnost za fizične poškodbe do uporabnika kot so praske ali ugrizi predvsem pri bolnikih s težkimi telesnimi okvarami kot so lahko možganske poškodbe. Zaradi tega je v takih primerih potrebna dodatna pozornost predvsem pri obvladovanju živali in pri nadzorovanju bolnika in njegove bližnje okolice, da nebi prišlo do nezaželenih incidentov. Največje težave pa lahko predstavlja prenos zoonoz in sicer bolezni, ki se lahko iz živali lahko prenesejo na človeka in obratno. V tem primeru sta lahko ogrožena uporabnik kot žival zaradi tega preventivni ukrepi in osnovna higiena (umivanje rok, krtačenje živali, uporaba čistih oblačil, skrbno čiščenje prostorov po zaključeni terapiji) so ključnega pomena za zagotavljanje dobrega zdravstvenega stanja vseh udeležencev in navsezadnje učinkovitosti terapije (Astorino idr., 2004; DiSalvo idr., 2005; Morrison, 2007; NASPHV, 2007).

7 ŠTUDIJA PRIMERA

7.1 Udeleženci

7.1.1 Uporabnik

Uporabnik terapije s pomočjo psov je 7 letni fantek, rojen z Arnold-Chiarijevo malformacijo, ki mu je povzročila zastoj likvorja in povzročila hidroencefalus, in spino bifido. Poleg tega je ob porodu otrpel medporodne zaplete (zaplet popkovine). Po porodu je zbolel za pljučnico. Zdravstveni zapleti so na ta način vplivali na fizični kot kognitivni razvoj otroka. Otrok je spastičen, prizadeto ima predvsem levo roko, ni zmožen pokončne drže ter ne more izvajati prostih ali sproščenih gibov, ob pomoči lahko sedi. Ni zmožen samostojnega dihanja zaradi tega ima vgrajeno dihalno cevko. Hranjenje poteka preko preko cevke direktno v želodec. Je slaboviden, a je vseeno zmožen sledenja s pogledom, lahko odpira in zapira oči. Otrok ni zmožen verbalne komunikacije, pač pa ima svoj način sporazumevanja. Ne more izvajati

direktnih ukazov, temveč z mimiko obraza ali premiki rok in nog izraža pozitivno ali negativno doživljanje situacije. Občasno zamrmra, ob nagovarjanju se nasmeje. Otrok trpi tudi za epileptičnimi napadi.

Terapijo s Silvo in Kubo izvaja od januarja 2012, marca 2013 pa sta je v sklopu pripravništva priključila še Andreja in Pikič.

7.1.2 Strokovni delavec

V našem primeru vlogo strokovnega delavca pokriva mama uporabnika, ki najbolje pozna otrokove potrebe in zmožnosti, hkrati pa ima kot diplomirana socialna delavka tudi nekaj predhodnega strokovnega znanja. Z znanjem in izkušnjami, ki jih je pridobila z vsakodnevno skrbjo za bolnega sina in z osebnim strokovnim znanjem menim, da je v našem primeru najprimernejši in najbolj usposobljen strokovnjak, ki ga tovrsten primer zahteva. Za terapijo z živalmi je izvedela po naključju preko prijateljev. Po razmisleku se je odločila za izvajanje tovrstne terapije ter vzpostavila kontakt z društvom Tačke Pomagačke (Slovensko društvo za terapijo s pomočjo psov), katerega cilj je pomoč pri rehabilitaciji in izboljšanje počutja otrok, mladostnikov, starostnikov ter oseb s posebnimi potrebami.

7.1.3 Terapevtska para

Zaradi posebnosti primera sta v terapijo vključena dva terapevtska para. Oba terapevtska para sta sestavljena iz vodnika in živali, v našem primeru psa. V prvem paru je usposobljena terapevtka Silva in v te namene izšolana psička Kuba. Silva in Kuba sta se vključili v program terapij s pomočjo psov, takoj po uspešno opravljeni mali šoli za pse. Takratna učiteljica/trenerka v pasji šoli je v Kubi videla talent kot pes terapevt in sta se odločili za nadaljevanje šolanja v smer terapevtskega psa. Kuba je štiri letna čistokrvna/rodovniška labradorka, s kratko dlako črne barve. Opravljeno ima malo šolo za pse, B-BH izpit za pse, ki je sestavljen iz treh delov in sicer izpit za psa spremljevalca na vadbišču, preizkus obnašanja v urbanem okolju in strokovni izpit za vodnika psa spremljevalca, izobraževanje in pripravništvo za opravljanje dela psa terapevta. Sodeluje v terapevtskem paru in izvaja terapije od septembra 2011. Psička je zelo prijazna in nežna, v okolju se sprehaja brez zadržkov, radovedno in sproščeno. Ni vsiljiva, je poslušna, ubogljiva in pozna svoj prostor (odeja) med druženjem, kakor med terapijo. Psička je sterilizirana.

Drugi terapevtski par sestavljata Andreja in psiček Pikič. Andreja se je s prednostmi dela s pomočjo živali srečala že davno od tega. Kot vodnica reševalnega psa se je kasneje odločila za vključitev v program za pripravništvo terapevtskih parov. Pikič je mešanček manjše rasti, s kratko črno dlako, star približno 6 let. Njegova zgodba se ni dobro začela, saj je bil prve tri leta življenja potepuški kužek. Andreja ga je nekega dne opazila na ulici. Ker je bil kuža hudo poškodovan, ga je vzela v svojo oskrbo. Opravljeno ima malo šolo, B-BH izpit in v sklopu našega primera zaključuje izobraževanje, oziroma pripravništvo kot pes terapevt. S pripravništvom je pričel aprila 2013. Pikič je prijazen kuža, ki se v okolju vede radovedno in sproščeno. Terapije se z veseljem udeleži ter kaže znake ugodja pri izvajanju (oglašanje, mrmranje, čihanje), je poslušen in se hitro sprosti. Psiček je kastriran.

7.2 Pripomočki

Terapijo izvajamo v dovolj velikem prostoru. Terapija se načeloma izvaja v sobi (igralnici), ki je namenjena za sprostitev in v kateri so postavljene otrokove igrače. Na pobudo strokovnega delavca oz. matere se lahko terapija izvaja tudi v dnevnem prostoru ali na zagrajenem vrtu. Pripomočki, ki jih uporabljamo med terapijo, so različni, ampak predvsem unikatni, saj so izoblikovani samo za ta primer. Otrok pri izvajanju ležečih vaj leži na postelji ali sedi v materinem naročju. Pri izvajanju drugih vaj otrok sedi v posebno oblikovanem terapevtskem vozičku, ki ga varuje in obenem pomaga pri vzdrževanju sedečega položaja. Pri izvajanju ležečih vaj se za pse terapevte uporablja penasto blazino, veliko približno 50 cm x 150 cm na katero se kuža med terapijo vleže. Med izvajanje terapije ima kuža na razpolago lastno odejo, ki jo prepozna kot svoj prostor. Med izvajanjem vaj v vozičku se uporablja igračke, npr.: žoge različnih oblik, velikosti, barv, igrače različnih oblik ali iz različnih materialov, ki so primerne tako za otroka kot za psa. Pes izvaja različne spretnosti (skače, se sklanja) na ukaz ali s pomočjo vodnika.

7.3 Postopek

Srečanja so se ponavljala enkrat na teden in trajala približno eno uro, a sama terapija se je izvajala približno 15-20 minut. Potek in trajanje so odvisni od otrokovega razpoloženja in njegovih zmožnosti sodelovanja. V poletnem času si uporabnik in terapevtski par vzameta premor za poletne počitnice. Zaradi posebnosti primerja je potrebno vsakič znova oceniti trenutno situacijo in sproti prilagoditi načrtovan plan terapije. Po potrebi se terapijo spremeni

ali celo prekine. Če otrok ni razpoložen, ter se ne odziva na ponujene dražljaje, se terapije ne izvede in takratna terapija temelji samo na druženju z živaljo, brez izvajanja vaj. Pred pričetkom vsake terapije mati nagovori otroka, da prihajajo Silva in Kuba ali Andreja in Pikič ter, da bodo v kratkem pričeli s terapijo s kužki. Vaje in interakcija s psi so prilagojeni otroku, lahko pa jih delimo v dve skupini: vaje v ležečem položaju in vaje v vozičku. Terapija ni samo prilagojena uporabniku, ampak tudi živali. Ker ni vsaka žival primerna za vsako skupino vaj, je potrebno vaje prilagoditi tudi živali. V našem primeru vaje v ležečem položaju izvaja Pikič, Kuba pa sodeluje pri vajah v vozičku, saj je Silva kot vodnik opazila znake nelagodja pri Kubi ob ležečih vajah. Ob prihodu se psom očistijo tačke. Mati, v vlogi strokovnega delavca, seznani terapevta kakšno je trenutno stanje otroka. Pove, kako se je počutil v zadnjih dneh, ali je dobro spal ali ne, ali je doživel epileptični napad, ali ima druge fiziološke spremembe (bruhanje, driska) ter opiše njegovo trenutno razpoloženje. Na podlagi vseh predstavljenih informacij se izvajanje vaj in trajanje terapije prilagodi.

Vaje v ležečem položaju potekajo tako, da se med otrokom in terapevtskim parom postavi penasto blazno. Otrok leži ali je v materinem naročju, pes terapevt (Pikič) se vleže na blazino. Vodnik psa opazuje in po potrebi usmerja med izvajanjem vaje. Otrok izvaja vajo tako, da s pomočjo matere psa boža z desno roko ,nato še z levo, naposled z obema. Pes leži na trebuhu ali na boku. Ko se pes sprosti, ga otrok boža še po trebuhu, uhljih, smrčku in tačkah. Med terapijo mati neprestano pazi na otroka, mu pomaga, ga spodbuja, boža in pohvali, ko izvede vajo. Med izvajanjem vaje je pes terapevt neprestano v kontaktu in pod nadzorom terapevta. Pes pozorno spremlja usmerjanje in uboga ukaze terapevta ter med izvajanjem terapije opazno uživa. Če se preveč uživi in se posledično preveč premika ali preveč oglašja, ga terapevt takoj popravi ter mu ukaže, kako naj se vede. Pes terapevt vedenje nemudoma spremeni. Ob vsakem pravilno izvedenem ukazu terapevt psa pohvali in poboža. Otrok se na senzorne, vidne in slušne dražljaje različno odzove. Široko odpira oči, ob pohvali se nasmeje in ob nepričakovanem dražljaju trzne z rokami ali nogami. Božanje je koristno predvsem za levo roko, ki je spastična ter prsti močno zatisnjeni v pest. V začetnih minutah terapevtskega srečanja božanje poteka samo z zapestjem, kasneje otrok roko sprosti in nadaljuje božanje z dlanjo.

Vaje v vozičku potekajo tako, da se otroka namesti v voziček. Približno 1 meter pred otrokom se razpre pasjo odejico, ki jo pes prepozna kot njegov prostor. Terapevt se prosto premika od vozička do pasjega prostora. Otroku terapevtski voziček nudi oporo in mu obenem ponuja dovolj prostosti za izvajanje vaj s psom terapevtom. Vaje v vozičku lahko delimo na dve podkategoriji in sicer *interaktivne vaje* in *slikovne vaje*. Interaktivne vaje potekajo tako, da se

pes (v tem primeru Kuba) usede na prostor in tam počaka, da se otroku v desno ali levo roko položi pasji priboljšek (briket, košček sira, košček hrenovke, itd). Nato se terapevt obrne do otroka in mu pove: "Kako bomo rekli? Kuba, pridi!". Na ukaz se Kuba odzove, vstane, previdno stopi na podest terapevtskega vozička, se otroku približa in iz njegove roke poje priboljšek. Ko pes priboljšek poje, se otroka pohvali (predvsem med razpiranjem leve roke, ki je večina časa spastična). Terapevt neprestano vodi psa. Če vajo dobro opravi, dobi pohvalo. V primeru, da vajo nepravilno izvede, ga terapevt popravi. Vajo se za vsako roko nekajkrat ponovi. Slikovne vaje potekajo tako, da pesu, ki sedi na svojem prostoru, terapevt ob njem ukazuje položaje, drže ter se v nekaterih primerih vključi pri izvajanju le-teh. Pri takih izvajanjih se pes terapevt vleže, skače, maha s tačkami, valja po tleh itd. Otrok dogajanje opazuje. Nekateri vaje združujejo obe podkategoriji vaj in potekajo tako, da pes sedi na prostoru, terapevt mu vrže žogico, ki jo pes ulovi in prinese otroku v naročje. Na ta način otrok gleda vajo ter je hkrati neposredno vključen v njeno izvajanje in tako postane del njenega poteka. Med vsako vajo otrok izraža svoje počutje na svoj način. Odpira oči, se nasmeje, trza z rokami ali nogami. Pri vsakem odzivu ga mati in terapevt pohvalita.

7.4 Zbiranje podatkov

Zbiranje podatkov je temeljilo na subjektivnem opazovanju in temeljitem zapisovanju poteka terapij s pomočjo psa terapevta. Med izvajanjem terapije je bilo natančno opazovano in temeljito zabeleženo vedenje vsakega udeleženca (uporabnika, strokovnega delavca ter terapevtskega para). Poleg opisovanja poteka terapij s pomočjo nestrukturiranega intervjuja in sproščenega pogovora so bili zapisani tudi subjektivni komentarji, ki so jih udeleženci poročali med izvajanjem terapije.

7.5 Diskusija

Terapija s pomočjo psa je zelo specifična vrsta terapije, ki se vsakič znova prilagaja trenutnim uporabnikovim željam, potrebam in zmožnostim uporabnika. Zato je vsako terapevtsko srečanje različno, kar zahteva od vseh udeležencev izjemne sposobnosti prilagajanja. Najpomembnejše so želje in sposobnosti uporabnika, saj samo z izvajanjem vaj, ki so mu prijetne in so mu v veselje, je terapija in posledično doseganje zastavljenih ciljev učinkovitejša. Ker v našem primeru otrok ni zmožen verbalne komunikacije, lahko le mati, ki najbolje pozna njegov karakter, hitro oceni ali mu terapija ugaja ali ne. Mati pozna njegove

načine izražanja, tako da prepozna v otroku ne samo razpoloženja, ampak tudi čustvovanja, ki jih na svoj poseben način izraža. Pa tudi njegove zvijače. Vrsta komunikacije, ki je skozi leta nastala med materjo in otrokom je nekaj edinstvenega in tudi med opazovanjem terapije je težko razbrati, kaj vse si otrok in mati povesta. Otrok mater prepozna in ji na svoj način odgovarja. Med izvajanjem terapije je bilo razvidno, da se otrok večkrat nasmeje mami kakor terapevtu ali psu. Zgodilo se je tudi, da je otrok še spal, ko so vsi udeleženci bili pripravljeni za terapijo. V sobi je bilo hrupno, ampak otrok se ni predramil, dokler ga mama ni poklicala po imenu. Otrok se je nato prebudil in se široko nasmehnil. Odziv otroka ob stiku z materjo dodatno podkrepi mnenje, da se je med njima ustvaril poseben odnos, ki ga ni možno vzpostaviti s kom drugim. Stik z materjo med izvajanjem terapije je toliko bolj pomemben, saj na ta način otrok lahko dodatno terapijo sprejme kot pozitivno in prijetno izkušnjo.

Mati sama poroča, da je zaradi bolenzi bil otrok pred terapijo zelo spastičen. Neprijetne težave so se pojavljale pri vsakdanjih aktivnostih kot so na primer oblačenje in umivanje. Največje težave je predstavljala leva roka. Ko otrok ni bil razpoložen in ni želel sodelovati se je leva roka popolnoma skrčila, kar je onemogočilo premikanje ali ukvarjanje z otrokom. Tudi Silva, ki je prva začela s terapijo pri otroku, poroča, da je bil ta sprva popolnoma trd. Že pri manjših spremembah v okolju se je otrok odzval tako, da je roko pokrčil in ni želel sodelovati. Lahko sklepamo, da je v takih okoliščinah na svoj način želel izraziti nelagodje. Ko je v terapijo bila vključena tudi Kuba, je mati začutila takojšnjo harmonijo med otrokom in psom. Celo ob prvem obisku se otrok ni prestrašil. Mati poroča, da se je Kuba usedla ob njega in kasneje s presenečenjem opazila, da se je otrok sprostil in da je problematična leva roka sproščena, dlan pa razprta. Zaradi takega odziva lahko sklepamo, da otrok psa ne zazna kot grožnjo ali nevarnost. Posledično je med izvajanjem vaj bolj sproščen, kar lahko zagotovi učinkovitost terapije. Na svoj način je tudi odnos med otrokom in psom zelo poseben, saj ne temelji na verbalni komunikaciji, ampak poteka na nivoju različnih dražljajev. Pasja dlaka, moker smrček, mehki uhlji, okrogle blazinice na tačkah, dihanje in oglašanje psa, vonj itd. so vsi zelo specifični dražljaji, ki jih lahko otrok občuti in jih ni možno zamenjati z nobenim drugim dejanjem, sredstvom ali vajo. S predstavitvijo nenavadnih, a obenem prijetnih dražljajev, je uporabnik vsakič znova stimuliran pri izvajanju vaj in razkrivanju okolja. Na ta način je poveže nove dražljaje s pozitivnimi izkušnjami, ki jih ponuja druženje z živalmi. V uporabniku dodatno vzbudimo zanimanje in željo po vključevanju in sodelovanju pri izvajanju terapije. Mati sama poroča, da je razlika opazna, saj podobne vaje, ki jih izvajata s fizioterapevtko niso tako učinkovite. Celo več, pri njih otrok ne želi sodelovati (pokrči levo roko), pri enakih vajah s psom pa jih izvaja brez zadržkov.

Ker je tovrstna terapija edinstvena in primer tako specifičen, je potreben strokovni pristop s strani vseh udeležencev. Tudi terapevt se mora pripraviti ter se popolnoma zavedati, kako s pomočjo njegove živali želi zagotoviti doseganje zastavljenih ciljev. Terapevt se mora pred terapijo ne samo fizično, ampak tudi psihično pripraviti na izvedbo, sodelovanje in zaupanje. Osredotočiti se mora na cilje, ki jih je možno doseči z izvajanjem take terapije, in pasti v past omejitev ali bolezni. Kot odgovoren terapevt mora pripraviti samega sebe in nato, kot odgovoren vodnik, pripraviti tudi psa terapevta. Terapija mora biti pozitivna izkušnja tudi za psa, zato je potrebno, da jo le-ta zazna kot pozitivno dejanje. Vsaka pozitivna povratna informacija (feedback) je za psa pomembna, saj na ta način interpretira terapijo kot pozitivno, dobro izkušnjo. Zato je tudi pomembna primerna predhodna socializacija. Psi terapevti morajo biti primerno socializirani in živeti v skupnosti (tropu) zato, da se naučijo empatije. Na ta način zaznajo uporabnika, kot osebo s potrebami, željami in omejitvami in na ta način se ji poskušati čim bolj prilagoditi in ustreči. Pes se ne sme dolgočasiti, torej je stimulacija ključnega pomena. Pri izvajanju vaj je psa potrebno nagraditi, pohvaliti, pobožati. Kuba je zelo primeren pes za tako vrsto terapijo, saj Silva pravi, da je popolnoma vodljiva in dovolj razumna pri izvajanju take terapije. Dobro se vključi v terapijo in tudi, če ne dobi neposredno pohvalo iz strani otroka, se do njega vede z zanimanjem in z nežnim pristopom. Tudi Andreja poroča, da pri Pikiču sama opazi določene spremembe v obnašanju in da otroku dovoli dosti več (npr. božanje na občutljivejših mestih), kakor drugim ljudem.

Obenem ima odgovoren vodnik do psa terapevta skrben in spoštljiv odnos, ki ve, da je njegova dolžnost ukrepati, ko opazi, da psu določena situacija ni prijetna. Zaradi tega je v našem primeru Kuba izvajala samo vaje v vozički. Silva je, kot odgovorna vodnica opazila, da ji ležanje na blazini ni več prijetno in se je zaradi tega osredotočila na izvajanje druge vrste vaj pri katerih je Kuba bolj sproščena. Na ta način se zagotovi ugodje ne samo psa ampak tudi uporabnika in se zaščiti učinkovitost terapije.

Skratka, vsi udeleženci terapije delujejo kot team, sodelovanje in komunikacija vsakega člana so temeljnega, ključnega pomena. Silva poroča, da popolnoma zaupa materi kot osebi in kot strokovnjakinji pri izvajanju terapije, saj samo ona ve, kaj je najbolje za lastnega otroka. Sproščen in dober odnos med udeleženci ustvari dobro delovno okolje, kar zagotavlja učinkovitost terapije.

Terapija je zaradi tega koristna tako za celo družino kakor za vse udeležence, saj vsak posameznik na svoj način sodeluje. Med terapijo se tako utrjujejo delavni, terapevtski in prijateljski odnosi. Veze, ki tako nastajajo med ljudmi, so zelo posebnega značaja. Zelo težko je opisati za kakšen odnos gre, saj medosebni odnosi in interakcije, ki se oblikujejo med

posamezniki, ne nastajajo samo iz nekega hladnega, rutinsko ponavljajočega se delavnega razmerja, temveč v kratkem času postanejo globlja kot zgolj odnos pacient-terapija. Pozitiven pristop, sprejetje in sodelovanje so ključnega pomena za vsakega udeleženca terapije. Samo na ta način lahko uporabniku ponudimo vse kar potrebuje in zagotovimo učinkovitost terapije s pomočjo živali.

8 PREDSTAVITEV DRUŠTVA TAČKE POMAGAČKE

Društvo Tačke Pomagačke (2013) je bilo ustanovljeno leta 2007 in njegov cilje je pomoč pri rehabilitaciji in izboljšanju počutkov ljudi vseh starosti ter oseb s posebnimi potrebami. V Sloveniji je najbolj razširjeno društvo, saj z njihovim delom pokriva različne regije in se vsako leto s trdom in predanostjo udeležuje v sodelovanju z različnimi ustanovami na področju rehabilitacije in izobraževanja, ter drugih institucijah (šole, domi upokojencev, itd). Društvo je humaniternaga značaja, ki temelji na združenju fizičnih oseb z delovanjem v javnem interesu. Programe, ki jih društvo izvaja so:

- terapija s pomočjo psov (AAT): ciljno usmerjeno posredovanje kjer so psi, ki ustrezajo določenim kriterijem, ključen člen terapevtskega procesa pod nadzorom usposobljenih strokovnih delavcev (fizioterapevti, socialni delavci...)
- aktivnosti s pomočjo psov (AAA): tovrstne dejavnosti temeljijo na stiku človeka s psom. V tem primeru ni točno določenega cilja - gre za obliko druženja, ki nudi motivacijske, izobraževalne kot sicer sprostitvene koristi za izboljšavo kakovosti življenja uporabnika.
- družabništvo: vključuje spontane obiske kjer ni določen noben terapevtski cilj. Posamezniku druženje s psom zgolj popestri, olepša dan.
- šolanje psov pomočnikov ter vodnikov slepih
- ozaveščanje otrok in mladostnikov v vrtcih in šolah: z osveščanjem se približa otroke k navadam in prepoznavanju razpoloženj psa pri srečevanju z njimi. Psa se lahko tudi vključi v učni proces v šolah s čimer se poveča motivacija za obravnavano snov. Izoblikuje se tako socializacija z drugimi bitji in se utrjujejo vrednote kot sobivanje in tolerantnost.

9 SKLEP

Udomačitev volkov in njihova prevzgoja v hišne ljubljence je bilo za človeško zgodovino edinstveni podvig, ki je pripomogel k človekovemu preživetju in preoblikovanju njegove kulture. Še dandanes, po tisočletjih človeškega razvoja, je odnos z živalmi in predvsem s psi posebna oblika vzpostavljanja in ohranjanja stika z naravo. Odnos z živalmi nas bogati ne samo fizično, psihično in socialno, ampak je lahko ključen doprinos v vseh razvojnih fazah od otroštva dalje. Druženje z živalmi ni zgolj prednost in dodatek k popestritvi vsakdanjega življenja, temveč kot preventiva pred lažjimi zdravstvenimi zapleti, ampak lahko druženje z živalmi predstavlja kakovostni preobrat v bolezenskem in rehabilitacijskem procesu.

V študiju primera se prednosti predstavljene v literaturi potrdijo. Sproščeno delavno okolje v sodelovanju z usposobljenimi sodelavci so seveda pozitivna izkušnja za vse udeležence, predvsem za uporabnika, ki lahko na ta način v okviru njegovih zmožnosti spozna svet v katerem živi preko pozitivnih izkušenj in odnosov. Kot poročata terapevt in usposobljen delavec, so spremembe in izboljšanja pri uporabniku očitno razvidne, kar pomeni, da je terapija v svoji posebnosti učinkovita. Terapija s pomočjo živali nudi uporabniku bogato paleto fizičnih, psihičnih in socialnih izkušenj, ki mu bogatijo vsakdanje življenje. Izkušnja, ki samo z enim pristopom dopolnjuje veliko število drugih primanjkljajev s katerimi se mora bolnik dnevno soočati mu zagotovi izboljšanje življenjske kakovosti. Zaradi takih prednosti, ki jih terapija ponuja, bi morala biti priznana kot delavna terapija s strani vseh institucij in predvsem s strani države.

Zaradi slabe podpore in skorajda ničelnega ozaveščanja nastaja ne malo težav in veliko zapletov predvsem pri definiciji terapije s pomočjo živali ter različnih načinov, kako naj bi jo izvajali. Kakor že omenjeno, terapija z živalmi ni zgolj igra ali druženje, ampak ciljno usmerjena dejavnost. Ironično je, da večino takih terapij izvajajo prostovoljci, ki jih žene predvsem ljubezen do živali in altruizem do ljudi. Zaradi tega v takih okoliščinah lahko nastajajo različni postopki, ki na žalost ne podlegajo enakim standardom. Tudi večina avtorjev v predstavljeni literaturi se strinja, da je večina gradiva pristranske narave, saj obravnava samo pozitivne učinke terapije. Zelo malo je izvedenih študij in dostopnega gradiva, ki bi opredelili terapijo kot neučinkovito ali celo škodljivo, kar je seveda slabost za izvajanje kvantitativnih študij. Nekaj kvantitativnih študij podpira idejo o pozitivnih učinkih terapije s pomočjo živali (Nimer, Lundahl, 2007), a obenem pušča za sabo nerazrešena vprašanja o primernosti izvedenih študijah in o učinkovitosti terapije. Največje težave pri zbiranju podatkov je slabo načrtovanje študij, saj so v večini primerov vzorci zelo majhni, brez kontrolnih skupin in ni naključne izbire udeležencev. Ocenjevanje terapije poteka predvsem na samoporočanju

udeležencev ter pri ocenjevanju različnih spremenljivk, a ni zagotovljena njihova veljavnost in zanesljivost rezultatov. Primanjkljaj metodološkega pristopa in orodij na ta način omejuje možnost generalizacije pridobljenih podatkov.

Namen naloge je bil oceniti ali lahko prednosti terapije z živalmi prepoznamo tudi v naši študiji. Predstavljena izkušnja je bila nedvomno pozitivna. Kar se tiče kvalitativnega ocenjevanja, je celoten postopek terapij odličen doprinos za splošno zdravje uporabnika, kakor za ostale udeležence in obenem edinstvena življenjska izkušnja. Žal tudi kritika ostaja skladna z literaturo, saj predstavljen primer ni zadovoljeval metodoloških parametrov, ki bi jih kvantitativna študija zahtevala. Obenem predstavljen primer nudi dodaten dokaz o prednostih tovrstne terapije, predvsem za ljubitelje živali in za vse posameznike, ki verjamemo, da je topel in kakovosten odnos z živimi bitji (katerimi koli!) ključnega pomena za dobro počutje in kvalitetno doživljanje življenja. Seveda ostaja nepojasnjenih še veliko vprašanj, a velja, da se ta naloga pridruži velikemu številu literature, ki zagovarjajo in verjamejo v pozitiven doprinos kakovostne interakcije z živalmi.

10 VIRI

Altschiller, D. (2011). *Animal – assisted therapy*. California: Greenwood.

Astorino, T., Bomboy, N., Jalongo, M.R. (2004). Canine visitors: the influence of therapy dogs on Young children's learning and well – being in classrooms and hospitals. *Early Childhood Education Journal*, 32 (1), 9 – 16.

Aureden, K., Bialachowski, A., Benoit, M., Card, M.L., Castrodale, L., Christensen, E., Golab, G., Gumley, N., Lefebvre, S., Peregrine, A., Robinson, J., Van Horne, L., Weese, J.S. (2008). Guidelines for animal – assisted interventions in health care facilities. *Association for professionals in infection control and epidemiology*, pridobljeno avgusta 2013 na <http://www.petpartners.org/document.doc?id=659>

Beck A.M., Katcher A.H. (2003). Future directions in human – animal bond research. *American Behavioral Scientist*, 47 (1), 79 – 93.

Bensel R.W. (1987). The importance of animals and children: their place in the family and in the world. *Anthroōzos*, 1 (3), 137 – 139.

Biley, F.C., Brodie S.J. (1999). An exploration of the potential benefits of pet – facilitated therapy. *Journal of Clinical Nursing*, 8, 329 – 337.

Boyko A.R. (2011). The domestic dog: man's best friend in the genomic era. *Genome Biology*, 12:216.

Braun, C., Narveson, J., Pettingell, S., Stangler, T. (2009). Animal – assisted therapy as a pain relief intervention for children. *Complementary Therapies in Clinical Practice*, 15, 105 – 109.

Chandler, C. (2001). Animal – assisted therapy in counseling and school settings. *ERIC Digest*, U.S. Department of education, Office of educational research and improvement, pridobljeno avgusta 2013 na <http://www.counseling.org/resources/library/ERIC%20Digests/2001-05.pdf>

Cole, K.M., Gawlinski, A., Kotlerman, J., Steers, N. (2007). Animal – assisted therapy in patients hospitalized with heart failure. *American Journal of Critical Care*, 16 (6), 575 – 585.

Dimitrijević, I. (2009). Animal – assisted therapy – a new trend in the treatment of children and adults. *Psychiatria Danubina*, 21 (2), 236 – 241.

DiSalvo, H., Haiduven, D., Hench, C.P., Johnson, N., Reyes, V.V., Shaw, R., Stevens, D.A. (2005). Who let the dogs out? Infection control did: utility of dogs in health care settings and infection control aspects. *American Journal of Infection Control*, 34 (5), 301 – 307.

Eng, B., Kassity – Krich, N., Sobo, E.J. (2006). Canine visitation (pet) therapy. Pilot data on decreases in child pain perception. *Journal of Holistic Nursing*, 24 (1), 51 – 57.

Farnum, J., Martin, F. (2002). Animal – assisted therapy for children with pervasive developmental disorders. *Western Journal of Nursing Research*. 24 (6), str. 657 – 670.

Freisen, L. (2010). Exploring animal – assisted programs in children in school and therapeutic contexts. *Early Childhood Education Journal*, 37, 261 – 267.

Grajfoner, D. (2012). Psihološki trening s pomočjo živali. Nov pristop k intervencijam s pomočjo živali. V Redulić, U. (ur.), *Živali in psihologija. Zbornik strokovnih prispevkov. Poletna Psihošola 2012* (62 – 66). Društvo študentov psihologije Slovenije (DŠPS).

Grandgeorge, M., Hausberger, M. (2011). Human – animal relationships: from daily life to animal – assisted therapies. *Annali dell' Istituto Superiore di Sanita'*, 47 (4), 397 – 408.

Halm., M.A. (2008). The healing power of the human – animal connection. *American Journal of Critical Care*, 17 (4), 373 – 376.

Haubenhofer, D.K., Kirchengast, S. (2006). Psychological arousal for companion dogs working with their owners in animal – assisted activities and animal – assisted therapy. *Journal of Applied Animal Welfare Science*, 9 (2), 165 – 172.

Herzog H. (2011). The impact of pet on human health and psychological well – being: fact, fiction or hypothesis? *Current Directions in Psychological Science*, 20 (4), str. 236 – 239.

Hobič, B., Stošicki, M., (2011). Izobraževanje terapevtskih parov in strokovnih delavcev. *Sledi tačk pomagalk*, 5, 4 – 8.

Holley, L.C, Kodeine, S., Risley – Curtiss, C. (2011). “They're here for you”: Men's relationship with companion animals. *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services*, 92 (4), 412 – 418.

Ilič, N. (2013). *Terapija s pomočjo živali – kaj je to in kako jo lahko uporabim?* Ljubljana: Lumba.

Rotter C. Terapija s psom: študija primera in primerjava literature

Univerza na Primorskem, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, 2013

Kaminsky, M., Pellino, T., Wish, J. (2002). Play and pets: the physical and emotional impact of child – life and therapy on hospitalized children. *Children's Health Care*, 31 (4), 321 – 335.

King, L.M. (2007). Animal – assisted therapy. A guide for professional counselors, school counselors, social workers, and educators. Indiana: AuthorHouse.

Kokol, M. (2010). Terapija s pomočjo psov pri uporabnikih s cerebralno paralizo in nezgodno poškodbo možganov. *Sledi tačk pomagačk*, 4, 4 – 6.

Komel, K. (2013). *Avtizem in terapija s pomočjo živali*. Diplomsko delo, Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije.

Kovačič, D. (2008). Poskusni program rehabilitacije s pomočjo psov. *Rehabilitacija*, 7 (2), 23 – 29.

Kruger, K.A., Serpell, J.A. (2006). Animal – Assisted interventions in mental health: definitions and theoretical foundations. V Fine, A.H. (2006). *Handbook on animal – assisted therapy: theoretical foundations and guidelines for practice* (21 – 28). San Diego: Academic Press.

Lawrence, J.M., Muldon, J., Williams, A. (2010). Children and their pets: exploring the relationship between pet ownership, pet attitudes, attachment to pets and empathy. *Education and health*, 28 (1), 12 – 15.

Melson, G.F. (1995). The role of companion animals in human development. Paper presented at the 7th International Conference of Human – Animal Interactions, Animal, Health and Quality of Life, September 6 – 9, Geneva, Switzerland.

Melson, G.F. (2003). Child development and the human – companion animal bond. *American Behavioral Scientist*, 47 (1), 31 – 39.

Morrison, M.L. (2007). Health benefits of animal – assisted interventions. *Complementary Health Practice Review*, 12 (1), 51 – 62.

Marinšek, M. (2012). Uporabnost psa. V Redulić, U. (ur.), *Živali in psihologija. Zbornik strokovnih prispevkov. Poletna Psihošola 2012* (7 – 14). Društvo študentov psihologije Slovenije (DŠPS).

Rotter C. Terapija s psom: študija primera in primerjava literature

Univerza na Primorskem, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, 2013

NASPHV (2007). Compendium of Measures to Prevent Disease Associated with Animals in Public Settings, 2007. National Association of State Public Health Veterinarians, pridobljeno avgusta 2013 na http://courses.washington.edu/envh311/Readings/Optional_17.pdf

Nimer, J., Lundahl, B. (2007). Animal – assisted therapy: a meta - analysis. *Anthrozoös*, 20 (3), 225 – 238.

Odendaal, J.S.J. (2000). Animal – assisted therapy – magic or medicine? *Journal of Psychosomatic Research*, 49, 275 – 280.

Ogrin Jurjevič, N. (2009a). Terapija s pomočjo psov. *Sledi tack pomagačk*, 1, 4 – 6.

Ogrin Jurjevič, N. (2009b). Delovna terapija v povezavi s terapijo s pomočjo psa. *Sledi tack pomagačk*, 2, str. 4 – 6.

Ogrin Jurjevič, N. (2010). Vključevanje terapevtskih psov v obravnavo oseb po poškodbi možganov. *Sledi tack pomagačk*, 3, 5 – 10.

Owen, J. (2008). A blue tit got me thinking... Reflections on the therapeutic aspects of human – animal relationship. *Countselling Psychology Review*, 23 (2), 47 – 51.

Parish – Plass, N. (2013). Animal – assisted psychotherapy: therapy, issues and practice. Indiana: Purdue.

PAWSitive Interaction (2002). A scientific look at the human – animal bond. *PAWSitive Interaction, Inc.*, pridobljeno avgusta 2013 na http://www.pawsitiveinteraction.com/pdf/a_scientific_look.pdf

Price, E.O. (2002). *Animal domestication and behavior*. Wallingford: CABI.

Russel, N. (2002). The wild side of domestication. *Society & Animals*, 10 (3), 285 -302.

Stafford, K.J. (2007). *The welfare of dog*. Dordrecht: Springer.

Tačke pomagačke (2013). Pridobljeno avgusta 2013 na: <http://tackepomagačke.si/index.html>

Terčon, J. (2010). Terapija s pomočjo žvali v šoli zdravega odraščanja. V Bauber, M.K. (ur.). Društvo Bilten Bravo (49 – 56). Pridobljeno avgusta 2013 na <http://issuu.com/drustvo-bravo/docs/bravo-bilten-12>

Rotter C. Terapija s psom: študija primera in primerjava literature

Univerza na Primorskem, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, 2013

Walsh, F. (2009). Human – animal bonds: the relational significance of companion animals. *Family Process*, 48 (4), 462 – 480.

Wells, D.L. (2007). Domestic dog and human health: an overview. *British Journal of Health Psychology*, 12, 145 – 156.

Zupanc, A. (2001). Vpliv šolanih psov na kakovost življenja ljudi. Vloga medicinske sestre pri aktivnostih in terapiji s pomočjo živali. Diplomsko delo, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Zdravstvena fakulteta.